

Vse Titove smrti

“Smrt je odvisna od tega, kako je kdo živel. Če ste naredili kaj koristnega, vas bo to preživelo. Tudi če je kdo imel koristno vlogo v življenju, sveta še ne bo konec, ko bo umrl. Kar je naredil, bo za zmeraj ostalo. Veliko je odvisno od tega, kaj je kdo naredil za državo ali za ljudstvo. Zgodovina je dolg proces. Ljudje nikoli ne pozabijo, kaj je bilo dobrega pri kakem državniku. Tega dobrega v njegovih dejanjih se bodo zmeraj spominjali. Imamo pregovor: srečen je, kdor večno živi. To v resnici pomeni, da je naredil kaj dobrega.”

Josip Broz-Tito

V izseku iz Titovega govora je slutiti še eno izmed razsežnosti kulta osebnosti; življenje kulta po smrti človeka, okoli katerega je kult nastal. To se najbolj in najbolj veličastno pokaže ravno v spominskih obeležjih, ki so najeksplicitnejši, najlažje razumljivi mediji mitske samopodobe, njena govoreča orodja.

UTELEŠENI KULT VODITELJA

Ob razmišljanju o Titu se kaj hitro utrne spomin na precej prireditvev in spomenikov, povezanih z njegovim imenom in delom. Njegov rojstni dan, 25. maj, je bil celo razglašen za praznik – dan mladosti, ko naj bi se “srečala mladost tradicije in obljuba prihodnosti; prireditev je bila prikazana kot slavje mladih, torej tistega dela populacije, ki ima v vseh totalitarnih sistemih privzdignjen položaj” (Velikonja 1996, 95). Ob tem se spomnimo še njihovih besed v šolskih spričevalih, obredov, kot so sprejem med pionirje in mladince, štafeta mladosti, kurirčkova torbica, najboljši študenti pa so bili nagrajeni še s t. i. “Titovo stipendijo”. Značilna je bila tudi statuomanija – v vseh večjih mestih je bil postavljen Titov kip (posebej na prizoriščih velikih bitk, taborišč iz druge svetovne vojne ...), po njem so bila poimenovana tudi mesta – eno v vsaki od šestih

republik SFRJ (Titovo Velenje, Titograd, Titovo Užice, Titova Korenica ...), glavne ulice v mestih, trgi, muzeji ... Umetniki tistega časa pa so z njegovim likom ustvarili nešteto število slik, knjig, pesmi ...

Mit Josipa Broza-Tita se je materializiral prav v teh praznovanjih, jubilejih in spomenikih, njegovih zborovanjih in govorih, shodih, ki so bili medijsko in politično sproducirani. Takratni apologeti in propagandisti niso skoparili s pohvalami na račun njegove osebnosti. "Zaradi njegovega razkola s Stalinom so ga primerjali z Luthrom, Henrikom VIII. in celo z biblijskim Davidom; zaradi spretnosti, s katero je vladal nad tako pisano nacionalno skupnostjo, kot je bila jugoslovanska, so ga imeli za zadnjega Habsburžana; zaradi totalitarizma njegovega režima pa so ga označevali z vzdevki 'balkanski Cezar' ali 'boter' v mafijskem pomenu besede" (Pirjevec 1995, 358). Tita so omenjali vsi takratni politiki, in sicer kot "političnega genija, krotilca ljudi in živali, vodjo, sposobnega obvladati sebe in druge, ali kot je dejal Henry Kissinger: bil je človek, 'čigar oči se niso vedno smejale skupaj z njegovim obrazom'" (ibid). Pridobil si je najvišje državne časti: maršalski naslov, dosmrtni predsedniški mandat, bil je trikratni narodni heroj. Prisodili so mu tudi neomejene organizacijske in duhovne sposobnosti, saj je vladal še na smrt bolan z bolniške postelje.

Mit Josipa Broza-Tita se je oblikoval v prostoru in času, ki je potreboval in ustvaril veliko mitologijo, se potrjeval skozi leta v različnih oblikah in se končal več kot dostojanstveno, s "pogrebom vseh časov", kot svetišče pa je bila zasnovana tudi njegova spominska hiša na Dedinju. Druga, simbolična smrt Tita se je zgodila kasneje, okoli leta 1991, ob razpadu "njegove idealne države", kljub temu pa spomin nanj v mnogih ljudeh še vedno živi.

CENA MRTVIH JUNAKOV

Pomembnost osebe se prav gotovo vidi tudi na družbeni konstrukciji in percepciji njene smrti. Dober primer je že število zbranih ob pogrebu, število obiskovalcev pokojnika ob parah in njegovega

Foto: Matej Povše

groba. Prav zato je pogosto v zgodovini smrt vladajočih kraljev in poglavarjev pomenila več kot le konec posameznikovega življenja. Postala je nekakšno združba simbolov, ki so predstavljali vsako posamezno smrt v določeni družbi. "Smrt voditelja kot najmočnejši naravni simbol je ogrozila obstoj in nadaljevanje celotne družbe, zato se ne moremo čuditi navideznemu protislovju v javni razglasitvi iz obdobja renesančne Francije, ko so šele po kraljeve, pogrebu javno izrekli znamenite besede 'Kralj je mrtev. Naj živi kralj!' Tu ni mogoče govoriti o pokojnem kralju niti o njegovem nasledniku, temveč o instituciji kraljestva, ki sta jo oba predstavljala" (Telban 2001, 46).

Prav posebej pa je bila vedno cenjena smrt junakov ali kot je napisal Thomas (1980, 85) "mrtvi junaki imajo še večjo ceno kot živi", največ časti pa je v prejšnjem stoletju pripadlo prav politikom. Tudi Titova smrt 4. maja 1980 ob 15.05 je zelo razburkala javnost, tako tisto, ki mu je bila naklonjena, kot ono, ki mu ni bila.

Dobrica Ćosić, srbski pisatelj in politik, ki je bil v mladosti Titov zaupnik, kasneje pa grešnik in na koncu odpadnik, je na dan Titove smrti v svoj dnevnik zapisal: "Zdi se mi, da je nekaj jasno: 4. maja 1980 je umrla 'titovina', umrla je monarhija ... Nič več ne bo dvorov, 'Galeba',¹ Genove, 'modrega vlaka',² eskadrilj, jaht, unikatnih mercedesov, divizij, ki varujejo progo, da lahko gre 'Modri vlak' varno mimo s svojim zaspancem, ki gre v lov na 'kapitaliste' ... Konec je pompa, španskega, titovskega, 'proletarskega' protokola, zaustavljanja prometa, pustošenja vrtov, uničenja cvetov v cvetličnjaku,³ tal, posutih s cvetjem, da bi jih poteptal njegov mercedes ter njegovi varnostniki in policisti ..." (Ćosić v Nikšić, 2000).

Hrvaški književnik Miroslav Krleža, ki je umrl dve leti za Titom, pa je ob maršalovi smrti napisal: "Bil je srečen človek. Niti za trenutek ni podvomil v svoje ideale, a pustil jih je več od vseh, o katerih so potomci naših pesnikov, politikov, vladarjev in vojskovodij sanjali stoletja. Za dolgo kolono svojih mrtvih divizij gre Tito preko – preko Romanije. Gre daleč, na nepregledne poljane narodnih pesmi, kot da je od tam tudi prišel" (Krleža v Nikšić, 2000).

¹ Galeb se je imenovala Titova vila v Igalu, ki je merila pet tisoč kvadratnih metrov, okoli nje pa je bilo osem hektarov zemljišča, prav tako pa se je imenovala njegova ladja, ki so jo zgradili v Genovi okoli leta 1936 (glej Niničić, 1996).

² Gre za legendarni Titov 'modri vlak', ki je imel pet salonov z 12 sedeži, svečani vagon, nekaj vagonov za prevoz avtomobilov, in s katerim je predsednik pogosto potoval, pripeljal pa je tudi njegovo krsto z Ljubljane do Beograda (glej Niničić, 1996).

³ Pri tem misli Ćosić na Hišo cvetja, ki so jo zgradili na območju cvetličnjaka na Dedinju.

“UMRL JE ČLOVEK, KI SMO GA IMELI NAJRAJŠI”

Hajdukova tekma s Crveno zvezdo na Poljudu v Splitu se je končala po 43 minutah vpričo množice navijačev, ki so jim objavili novico o Titovi smrti. Zbrani so zapeli: *Druže Tito, mi ti s kunemo, da sa tvoga puta ne skrenemo ...* Komemoracijo je množica nadaljevala z državno himno, končala pa z mirnim in počasnim odhodom s štadiona. Delavci popoldanskih izmen, ki so delale tudi v nedeljo, so ob nenadni novici zaustavili stroje in se zbirali ob Titovi podobi. Štafeta mladosti je obstala v Slunju, udeleženci karavane “bratstvo in enotnost” pa so iz Karlovca, kjer so slavili dan osvoboditve mesta, odpotovali domov v Kragujevac. V Titovem rojstnem kraju Kumrovcu se je ljudsko žalovanje umaknilo v domove. Na Trgu partizanov v Titovem Užicu se je okrog spomenika zbralo tisoč mladih.

Še isti dan so objavili sklep predsedstva SFRJ, da prevzame funkcijo predsednika predsedstva SFRJ Lazar Koliševski in funkcijo podpredsednika Cvijetin Mijatović, hkrati pa so objavili še prvi ukaz novega predsednika predsedstva SFRJ o tem, s kolikimi topovskimi salvami bodo v glavnem mestu in v središčih socialističnih republik počastili Titov spomin na dan pogreba. Ljudstvo je takrat izvedelo, kakšno bo slovo od pokojnega predsednika Tita iz Ljubljane do Beograda, kjer se bo v poslopju skupščine SFRJ več kot dva dni vil poslovilni mimohod in kjer bo 8. maja pogrebni spreved popeljal pokojnika do zadnjega počivališča na Dedinju.

Seveda so v smrt maršala takoj vključili medije, ki so poročali o vsakem premiku Titovih posmrtnih ostankov. Televizija je spremljala potovanje njegove krste od Ljubljane do Beograda, s svojimi televizijskimi programi se je neposredno vključilo v prenos pogrebne slovesnosti še štirideset držav (od Japonske in Kitajske, vse Evrope do Nikaragve in Peruja). Dan po smrti so bile že navsezgodaj na ulicah posebne izdaje časnikov, v katerih je bil razglas centralnega komiteja ZKJ in predsedstva SFRJ. Po radiu in televiziji je Mitja Ribičič prebral razglas: “Smrt nam je vzela človeka, ki so ga vsi kontinenti naše Zemlje priznavali za največjo osebnost našega časa ... Umrl je človek, ki smo ga imeli najrajši in ki so ga zaradi njegove človeške veličine morali spoštovati celo sovražniki. Umrl je človek, o katerem je mogoče reči, da je prvi državnik v zgodovini, ki ga je obkrožalo toliko resnične ljudske ljubezni kot doslej še nobenega ... Smrt izjemne osebnosti je nepopisna izguba. Zlasti smrt Tita, ki je kot zgodovinski pojav neponovljiv. Razlika med Titom in podobnimi zgodovinskimi osebnostmi je v tem, da Tito ni bil sam, ampak je bilo z njim naše ljudstvo, vsi narodi in narodnosti Jugoslavije, bila je nepregledna množica zatiranih in tlačanih in nekaterih osvobojenih po vsem svetu ...” (Poč 1980, 70). Slavlilni govor je tako dodatno poudaril pomen mrtvega, objavljeno je bilo tudi sporočilo o se-

demdnevnem splošnem žalovanju, ki bi ga lahko imenovali tudi predpisano žalovanje, saj se v sodobni družbi, ko javno žalovanje izginja (in smrt tabuizira), le-to predpiše le ob "posebnih" priložnostih.

ŽALOVALNA HISTERIJA

Pogreb je najbolj institucionaliziran in simboličen del smrti, Titov pogreb pa je bil veličasten. Pogrebni sprevod izpred beograjske železniške postaje se je tako začel s šesterico visokih častnikov, ki je ves čas stala ob krsti. V sprevod je bilo vključenih veliko državnih simbolov. Krsta je bila prekrita z jugoslovansko zastavo, kar Poč oriše z besedami: "Zastava je odevala hrastovino kot bi simbolično vsa Jugoslavija objemala svojega Tita" (Poč 1980, 79). Pohod do skupščine je spremljala množica ljudi, ob zvokih Leninove pogrebne koračnice je osem generalov Jugoslovanske ljudske armade poneslo krsto do mrtvaškega odra. Pokrili so jo z državno zastavo in obstali ob njej na prvi častni straži. Ob krsto so položili blazinice z vsemi jugoslovanskimi in tujimi odlikovanji, ki si jih je prislužil predsednik Tito v dolgem obdobju partizanskega in državnškega delovanja.

Najprej sta venec h krsti položila Titova sinova Žarko in Mišo, za njima pa je k odru prišla pokojnikova žena Jovanka Broz. Nato so položili vence predsedstva SFRJ, predsedstva CK ZKJ, skupščine SFRJ najvišji predstavniki teh forumov in organizacij, ki so zapovrstjo tudi izrekli sožalje članom pokojnikove družine. Razvrstile so se prve častne straže, ki so se potem izmenjavale podnevi in ponoči, ko so prihajali polagat vence najvišji državniki sveta, in

Foto: Matej Pusiš

množica Beograjčanov ter ljudi iz drugih krajev SFRJ. Pred kupolo skupščine SFRJ se je v štirinšestdesetih urah žalovanja zvrstilo devetsto častnih straž, ki so se menjavale na štiri minute, vsako minuto pa je šlo mimo odra s Titovo krsto kakšnih sto dvajset ljudi. Smrt je torej pri ljudeh povzročila žalovanje, ki pa se je ob smrti "tako pomembne" osebnosti razlila čez vse meje. Povzročila je nekakšno histerijo, saj so se ljudje ob Titovi smrti bali za lastno prihodnost in prihodnost Jugoslavije.

Pomembno je tudi, da so se v žalovanje vključili predstavniki pravoslavne, rimskokatoliške, muslimanske, židovske verske skupnosti v Jugoslaviji, ki so poslali sožalne brzojavke in priredili komemoracije, na katerih so poudarjali, da je bil Tito človek, ki se ni nikdar boril proti verskim čustvom in ki se je do duhovščine vedel tako, kot to more edinole velik in human politik in državnik. V slovo od Tita so v cerkvah imeli tudi maše. Na pogreb je prišla večina svetovnih politikov in dostojanstvenikov iz 127 držav. Ob krsti, položeni na lafeto, je stopalo častno spremstvo, ki je bilo sestavljeno iz desetih oficirjev ter desetih rudarjev in kovinarjev, s katerim je bila tudi na Titovi zadnji poti podkrepljena njegova teza o bratstvu in edinosti. To se je udejanilo tudi na treh tribunah na Dedinju, ko so se tam zbirali ljudje vseh ras, kultur, položajev, kar so apologetiki tistega časa obračali v svoj prid ali kot piše Poč: "Kot da je na tisti zeleni tribuni sredi zelenega Dedinja nenadoma vzcvetela kar najbolj slikovita podoba neuvrčenosti. Enakopravnosti. Človečnosti." (Poč 1980, 214). Simbolno so slovo maršala podkrepili še z jugoslovansko himno, pesmijo 'Druže Tito mi ti se kunemo' ter 'Internacionalo', v pogrebnem govoru pa se je od pokojnika z močno subjektivno noto poslovil še Lazar Koliševski: "Z besedami ni mogoče izraziti bolečine, ki jo čutimo, ker odhajaš od nas, pa tudi ne ponosa, ker smo to imeli. (...) Počivaj v miru." (glej Poč 1980, 224). Petnajst minut čez tri so zagrmle še topovske salve in zatulile sirene, kar se je zgodilo še nekaj let po Titovi smrti, potem pa je tudi ta običaj spomina usahnil.

MOGOČNOST SPOMENIKOV

Grobnice so del na smrt vezane ekonomije, kot jo je imenoval Morin (Morin, 1981: 31), saj so že stara ljudstva veliko energije porabila prav za zidanje veličastnih posmrtnih megalitov.⁴ "Mogočnost spomenikov je fizični posnetek razmerja med neminljivim kolektivnim duhom in individualno podreditvijo: posameznik je le delček mozaično nasnovane celote, brezimni drobec v

⁴ Kibori, ki živijo na visokih planotah Madagaskarja, celo življenje gradijo grobnice zase. Na Kitajskem so premoženje posameznika po njegovi smrti često porabili za zidanje njegove grobnice. (Morin, 1981: 31)

njeni veličastni konstrukciji” (Velikonja 1996, 92). O zadnjem Titovem prebivališču je le malo virov, večinoma so to le fotografije notranjosti in zunanosti grobnice, medtem ko kakšnih velikih razprav o pomenu grobnice ni. Prva ugotovitev, ki se poraja ob Hiši cvetja, je posnemanje starih kultur in velikih civilizacij, saj je “sprva samo kralj imel pravico, da se bo njegovo truplo povilo s trakovi, položilo v grobnico in balzamiralo, zato da bi se ohranilo, kar je bilo povezano tudi s tem, da je bilo le za njega jasno, da mu bodo bogovi sodili in da bo večno živel na onem svetu” (Morin 1981, 57). S tem se posamezniku izkaže izredna čast. Tako so recimo bili posebej posvečeni grobovi Napoleona I., de Gaulla, Lenina, Edith Piaf, kamor je bil vstop omejen. Drugo skrajnost pa predstavljajo t. i. zločinci proti človeštvu, npr. Mussolinijevo mrtvo telo so skrili, prav tako je bilo prikrito tudi mesto, kjer so pokopali Hitlerjeve kosti.

DEDINJE – SREDIŠČE PREDKRŠČANSKEGA SVETIŠČA

Položaj spomenikov ni naključno izbran, saj se “proslave odvijajo na točno določenih mestih, ki imajo ali pridobijo posebno veljavo. Ti sveti kraji postanejo zbirališča romarjev nove mitologije, zlasti med obredi. Na mitingih, zborovanjih, jubilejnih srečanjih naj bi bili dokazani moč neposrednosti, spontanost zbranih ljudi, ki aktivno sodelujejo v slavlju, in zlitje z voljo vodje”. Prav tako so prostori, kjer stojijo spomeniki ali se zbirajo množice ob državnih praznikih, ponavadi kraji tragičnih porazov in pobojev, “prelita kri pa postane velik dogodek novega političnega ali nacionalnega bajeslovja” (Velikonja, 1996: 89–92).

Dedinje, kjer v Spominskem centru stoji Hiša cvetja, ob njej pa še bivša Titova rezidenca, lovska koča, nekoč pa je bil tam še Titov fotolaboratorij in ogromen botaničen vrt, naj bi bilo po podatkih srbskih zgodovinarjev Čajkanovića in Kostića središče predkrščanskega svetišča. Ime se namreč navezuje na belega boga Deda, ki za razliko od Črn boga simbolizira dobrega, svetlega duhovnega zaščitnika. Dedinje ima lastnosti svetišča tudi po tem, da leži med dvema potočkoma (Topčidersko in Mokroluško rečico) in je za to podobno svetiščem, ki so jih zgodovinarji našli v Nemčiji, Sloveniji, na Češkem – od koder so prišli Slovani in kamor so se naselili (Brković, 2001).

Tita so na njegovo željo namreč pokopali v Užiški ulici 15 v Beogradu, v kompleksu njegovega posestva v Dedinju. Maršal se je pred smrtjo z generalom in svojim ožjim prijateljem Nikolo Ljubičićem pogovarjal o tem, kje si želi biti pokopan. “Ko razmišljam, da me pokopljete v Beogradu, se spomnim, da sem tu začel delovati, največ sem delal v Beogradu, najvažnejše in največje odločitve sem tu sprejel ... Nikoli si ga ne želim zapustiti. Ti poznaš moj cvetličnjak na

dvorišču Užiške ulice 15. Želel bi si, da me tam pokopljete. Od tam je lep razgled na Beograd” (Broz v Nikšić, 2000). Tito je Beograd poudarjal tudi kot glavno mesto jugoslovanske skupnosti, kjer se ustvarja in kuje bratstvo in enotnost. V govoru leta 1945 v Beogradu je dejal: “Beograd ... šele zdaj postaja zares glavno mesto vseh Jugoslovancev, mesto, ki ga bodo ljubili vsi narodi Jugoslavije, saj so zanj prelivali kri vsi sinovi Jugoslavije. Od tod, iz Beograda, morajo sevati tiste vodilne misli, ki so nas nosile skozi te težke dni – ideja bratstva in enotnosti in ideja velike in srečnejše Jugoslavije ...”

Mesto pokopa so objavili v prisotnosti 31 predsednikov republik, štirih kraljev, petih princev, šestih podpredsednikov republike, sedmih predsednikov parlamenta, 22 predsednikov vlad, 13 podpredsednikov vlad, 47 ministrov za zunanje zadeve in velikega števila šefov partij, ministrov in diplomatov s cellega sveta, ceremonijo pa je ameriška novinarska agencija UPI opisala kot “največji zbor svetovnih voditeljev našega časa, če ne kar celotne zgodovine” (Nikšić, 2000).

Titov mavzolej je pravzaprav zasnovan podobno kot cerkev, steklena streha pa se trikotno dviga ob srednji ladji. Ladja imenujem to sredino prav zato, ker ima resnično podobo cerkvene ladje, ki je s stebri ločena od okrajnih delov mavzoleja, ki nista bistvenega pomena. V središču grobnice, na tleh, ki imajo podobo križa, je pravokoten Titov grob iz belega marmorja, ki je pokrit z marmornato ploščo, na kateri so z zlatimi črkami izpisane besede Josip Broz Tito ter letnici njegovega rojstva in smrti 1892–1980. Tu je izredno pomembna simbolika središča, ki je pogost simbol boga. “Središče je geometrična simbolizacija izvora, žarišča in jedra vseh kozmičnih sil in nasprotij. Je torej par excellence simbol poenotenja, prežemanja in sinteze” (Musek 1990, 172). V mavzoleju je bila predpisana grobna tišina, štirje stražarji, oblečeni v nebesno modre uniforme, pa so stali v njegovih kotih.

V ZNAMENJU ROŽ

Ob imenu Hiša cvetja resda sprva ne pomislimo na njegov globlji pomen, vendar se v njem skrivata dve pomembni besedi, ki sta vsaka po svoje s smrtjo še kako povezani. Ime cvetja verjetno izhaja tudi iz dejstva, da je na prejšnjem mestu kasnejšega Spominskega centra in mavzoleja stal cvetličnjak, ob Titovem grobu pa je bilo posajeno nešteto rož. Krsta, grob, grobnica ali pokopališče so bili v slovanskem izročilu participirani kot simbol hiše, doma na “drugem svetu”, kar se je začelo pogosto pojavljati v sami terminologiji. Mnogo imen za grob prikaže percepcijo groba kot večnega zatočišča za mrtvega človeka; tako se v srbskem jeziku grobu pogosto reče tudi “večna hiša”.

Prav tako pa ima tudi cvetje v tem pomenu čaščenja mrtvih nek poseben odraz, ki se je v stoletjih in tisočletjih izgubil. V Atenah so pomemben praznik mrtvih obhajali prav spomladi, nekako sredi marca, ko vzcveti zgodnje cvetje. Tedaj so baje vstajali tudi mrtvi in se sprehajali po ulicah ter si zaman prizadevali vstopiti v svetišča in domove, ki so se pred temi vznemirjenimi duhovi branili z vrvmi, krhliko in smolo (Frazer 2001, 380). Ime tega praznovanja po vsej verjetnosti pomeni praznik cvetja in ta naziv se prav lepo ujema z bistvom obredov, če so ljudje res verovali, da v tem času ubogi duhovi res pridejo iz svojih grobov v podobi razcvetelih rož. Ti prazniki so po Frazerjevem mnenju povezani s kultom Adonisa,⁵ grškega boga rastlinstva, še posebej žita. Njegovo čaščenje se je s tako imenovani Adonisovi vrtovi ohranilo do danes. To so bile košare oziroma lonci, napolnjeni s prstjo, v katero so večinoma ali pa izključno ženske sejale in potem osem dni gojile pšenico, ječmen, zeleno solato, janež in različno cvetje. Rastline, ki jih je obličala sončna toplota, so hitro vzbrstele, toda ker niso bile ukoreninjene, so prav tako hitro ovenele, tako da so jih po osmih dneh odnesli ven s kipi mrtvega Adonisa in jih skupaj z njimi vrgli v morje ali kak izvirek. (ibid., 381) Mnenje, da so Adonisovi vrtovi v bistvu uroki, ki naj spodbudijo rast rastlinja, še posebej poljščin, in da pripadajo isti vrsti običajev kot pomladne in kresne ljudske šege sodobne Evrope, pa se ne opira samo na verjetnost. K sreči imamo dovolj dokazov, da Adonisove vrtove (če lahko rabimo ta izraz v splošnem pomenu) še vedno sadijo preprosta ljudstva ob času setve in evropski kmetje na kresni dan.⁶ (ibid., 383) Adonis je podoba rastja, ki se pozimi umakne v kraljestvo mrtvih, spomladi se vrača na površje zemlje, kjer se združi z ljubeznijo, poleti pa se razcveti in obrodi sad. Predstavlja umiranje in oživljanje narave. Podoben običaj pri nas je tudi pokop pusta.

⁵ Adonisev mit izvira iz Sirije. Preden je prišel v Grčijo, je nastalo tudi več njegovih različic v Egiptu in Cipru. Adonis je bil sin ciprskega kralja Kinira in Mire, ki se je spremenila v istoimensko drevo. Otroka je našla Afrodita, ga skrila v skrinjo, to pa zaupala v varstvo kraljici podzemlja Perzefoni. Toda ko je Perzefona odprla skrinjo in videla lepoto deteta, ga ni hotela vrniti Afroditi, pa čeprav je boginja ljubezni sama prišla v pekel, da bi svojega ljubega odkupila od sil groba. Prepir med boginjama je pomiril Zevs, ki je odločil, naj Adonis eno tretjino leta preživi pri Perzefoni v podzemlju, drugo pri Afroditi na gornjem svetu, sam pa naj izbere, kje bo preživel zadnjo tretjino leta. Nazadnje je zalega mladeniča na lovu ubil merjasec (po nekaterih razlagah se je vanj spremenil Afroditin ljubimec Ares), Afrodita pa je svojega ljubega in zgubljenega Adonisa bridko objokovala. Adonisova kri se je spremenila v anemono, prvo in kratkotrajno spomladansko cvetico. (Schmidt, 1995: 9, 10) Po drugi legendi je Afrodita po Adonisovi smrti prosila Zevsa, naj ji mrtvega ljubimca pripelje nazaj. Zevs ji je željo izpolnil in tako je Adonis jesen in zimo preživel pri boginji podzemlja, spomladi pa se je vračal k Afroditi (Bellingier, 1997: 15). Adonis naj bi bil ista oseba kot babilonski in sirjski bog Tamuz, v katerega se je zaljubila velika mati boginja Ištar (Frazer 2001, 340–341), po funkciji pa je podoben tudi frigijskemu (vzhodnoazijskemu) bogu rodovitnosti Atisu (ibid., 391).

⁶ Adonisove vrtove obdelujejo tudi hindujci, in sicer z očitnim namenom, da bi zagotovili rodovitnost tako zemlje kakor človeštva, na Sardiniji in Siciliji jih še vedno sadijo v zvezi z velikim praznovanjem ob kresu, ki se imenuje po svetem Janezu. Frazer tudi v velikonočnih obredih grške in rimokatoliške cerkve vidi povezavo z Adonisovim praznikom. (Frazer 2001, 384–390)

Tudi Musek v svojem delu 'Simboli, kultura, ljudje' simboliki cvetja pripisuje velik pomen. "Cvet simbolizira lepoto, popolnost, krepost in vrlino, pri tem pa ohranja, dopolnjuje in izpopolnjuje splošno simboliko rastja – porajanje, rast, razvoj, življenje in vrhunec, najplodnejši del življenja. Cvet je simbol mladosti. Je prispodoba najvišje, duhovne, rajske lepote, zato včasih tudi kar prispodoba in atribut raja" (Musek 1990, 223). V različnih kulturah so si simboliko določenega cvetja tudi različno razlagali, vendar je tako v zahodni kulturi, kot tudi pri določenih ljudstvih (kot smo npr. zgoraj prikazali pri Grkih), cvetje vedno igralo veliko vlogo tudi ob smrti. Čeprav v cveticah ljudje velikokrat vidijo sončni simbol in simboliko vsakokratnega ponovnega rojstva, so cvetice med najpomembnejšimi simboli večnosti in nesmrtnosti. To ni v nasprotju z običajem polaganja cvetov k umrlim in na grobove, temveč lahko v tem obredu vidimo potrditev te simbolike. "Cvetice, ki nam danes simbolizirajo smrt in jih povezujemo z žalostjo, so v resnici in izvirno seveda simboli nesmrtnosti in zaznamujejo željo, da bi pokojnik srečno živel na onem svetu. Lep primer je simbolika krizanteme: simbolika večnega življenja je na Japonskem pri krizantemi razvila sekundarno simboliko radosti in veselja, pri nas pa prav nasprotno sekundarno simboliko žalovanja in smrti" (ibid, 223).

Četudi ime grobnice ni bilo izbrano zaradi tega izredno simboličnega pomena, je bilo ob Titovem pogrebu njeno ime še posebej primerno, saj je bila napolnjena z rožami. Ob njegovem grobu je bilo posajeno na stotine različnih rož, pa tudi notranjost je bila zaradi različnih vencev in šopkov napolnjena z rožami. Pokolu cvetov iz cvetličnjaka, ki je prej stal na mestu mavzoleja in ga je literarno obsodil Dobrica Čosić, pa so po njegovi smrti sledili še hujši pokoli (glej Nikšić, 2000).

VRNITEV NOSTALGIKOV

Simbol zadnjega prebivališča pomembnega človeka je tisti, ki ohranja spomin nanj ali kot so v primeru Hiše cvetja ugotovili v španskem časopisu *El Diario*: "Obisk Hiše cvetja pomeni nostalgikom vrnitev v stare, lepe čase, ko so živeli v skupni Jugoslaviji, za nasprotnike starega režima pa predstavlja veliko laž, ki je omogočila, da so se ljudje na oblasti igrali z usodo milijonov 'brezimnih' ljudi" (Bašić 2002). V 80. letih so bili obiski ljudi vsakdanji in pogosti, v 90. letih pa se je stanje spremenilo. Izginili so stražarji groba, notranjost mavzoleja pa je prežemala zapuščenost, indiferentnost in pozabljenje. Razpad Jugoslavije je prinesel tudi idejo, da bi posmrtni ostanke Tita predstavili v njegov rodni kraj Kumrovec, saj srbski nacionalisti v glavnem mestu niso želeli imeti svojega sovražnika – Hrvata.

Celotno Titovo posestvo na Dedinju so si po letu 1991 prilastili srbski vrhovni oblastniki. Tako jim je poleg vile, ki meri skoraj tri tisoč kvadratnih metrov, lovske kočice na 310 kvadratnih metrov, ki jo je za 60. rojstni dan Titu podarila Socialistična republika Slovenija, ter 'biljardnice', v kateri je imel maršal svoj fotolaboratorij in biljardno dvorano, pripadel tudi velikanski park s tri tisoč drevesi, 560 kvadratnimi metri cvetnih površin in tridesetimi skulpturami kiparjev z vseh koncev Jugoslavije. Med predsedniškimi 'prostori' in Spominskim centrom Josip Broz Tito so postavili visok zid, ki so ga stražarji poimenovali Lilić Marlen. Celotna Titova zapuščina umetniških slik in eksponatov je bila ogromna, po podatkih uprave Spominskega parka iz leta 1996 zaobsega 46.395 eksponatov le v njem, mnogo predmetov pa je izginilo neznano kam. Tudi spominski park je v lasti jugoslovanske Zvezne vlade, ki določi direktorja.

Po zadnjih podatkih je njegova grobnica le redko odprta, pravzaprav le za tiste, ki se napovejo, vendar je v zadnjem času privabila več obiskovalcev. Po podatkih Zgodovinskega muzeja Jugoslavije, pod katere okrilje sodi Spominski center Josipa Broza Tita, je na primer leta 2001 Hišo cvetja obiskalo 4.069 ljudi (največ maja in decembra). Najmanj obiskovalcev je iz Črne Gore in Srbije, največ pa prav iz Slovenije. Smerokazi do mavzoleja so sicer že skoraj izbrisani, je pa leta 2001 ob 25. maju, dnevu mladosti, Titov grob obiskalo kar 800 obiskovalcev. Leto kasneje je grobnica skorajda samevala: le njegov edini še živeči sin je prinesel cvetje v poklon očetu, drugače pa je hiša cvetja postala le hiša kamna.

'TUDI PO TITU - TITO'

Po Titovi smrti in ob njegovem pogrebu je bila največkrat izrečena misel "Tudi po Titu – Tito", ki naj bi postala zaobljuba narodov in narodnosti celotne države in simboličen izraz njihove odločnosti, da varujejo in branijo pridobitve naše socialistične revolucije. Titova dela naj bi še naprej živela. Geslo se je po njegovi smrti pojavljalo povsod, tudi na stenah vojašnic, obljubljalo pa naj bi, da je kljub maršalovemu odhodu še prisoten vrhovni razsodnik v konfliktih med različnimi narodi in različnimi političnimi usmeritvami (glej Pirjevec 1995, 358). Kar hitro pa se je pokazalo, da so bile vse obljube, ki so pospremile Tita na zadnji poti, prazne. Očitno je postalo, da je šla s Titom v grob tudi legitimnost režima, ki ga je poosebljal, in da med njegovimi nasledniki ne more nihče računati na to zapuščino. "Ta zavest je še potrdila splošni občutek, da se s Titom, zadnjim protagonistom druge svetovne vojne, končuje zgodovinsko obdobje" (Pirjevec, 1995: 357). Slavoj Žižek je v zbirki svojih esejev z naslovom 'Druga smrt Josipa Broza-Tita' opredelil simbolično smrt maršala, ki naj bi

se po njegovih besedah zgodila okoli leta 1988, ko je Janez Stanovnik slovenski javnosti razkril vsebino dokumenta, v katerem so bile zapisane priprave JLA za nastop proti slovenskim množicam. Kot ugotavlja Žižek, so ukrepi, ki jih je domnevno ukradeni dokument predvideval, pomenili "konec Titove Jugoslavije, konec tistega minimalnega socialnega konsenza, ki je držal skupaj entiteto, imenovano 'Titova Jugoslavija'. Z njihovo objavo bi javno izrekli, da je 'cesar nag': da je Tito drugič umrl" (Žižek 1989, 114). Takratne nacionalistične orgije naj bi bile le resnica bratstva in enotnosti, tedanji državno upravni kaos resnica delegatskega sistema, tedanji štrajki zlakotenih množic resnica 'delavskega samoupravljanja' (glej *ibid*, 114).

Po Žizku je JLA na vsak način poskušala najti krivca za razpad sistema in Titove Jugoslavije, pri čemer je kot najhujše sovražnike obravnavala slovenske intelektualce, ki naj bi blatili Titovo dediščino. Omenjeni zakulisni boji dokazujejo, da so že same oblastne frakcije tiste, ki dejansko obravnavajo Tita kot mrtvo truplo, pa naj se še tako zaklinjajo na njegovo ime. Tito ni drugič umrl zaradi delovanja sovražnika: zato so več kot zadostno poskrbeli njegovi legitimni dediči (*ibid*: 115). Temu pritrjuje tudi Nikšić: "V tem je mogoče največji paradoks fenomena, imenovanega Tito: kakor se je odmikal čas, so njegovi nekdanji glavni politični nasprotniki – stari demokrati, meščanski in malo-meščanski 'elementi', oropani lastniki, 'sodelavci okupatorja', pripadniki 'sovražnikove emigracije, komunistični odpadniki in ostali 'narodni sovražniki' o njem govorili z manj zlobe, njegovi bivši 'vojaki revolucij', dobri in marljivi Titovi pionirji in zaslužni nosilci Titove štafete pa so se trudili, da se pokažejo kot dosledni antititoisti" (Nikšić 2000).

TITO V JAVNOMNENJSKIH RAZISKAVAH V DEVETDESETIH

Leta 1989 je večina slovenskega prebivalstva izjemno kritično presojala do tedanjo vlogo, načine in rezultate delovanja ter vladanja komunističnega gibanja po letu 1945 tako v Sloveniji kot po vsej državi (glej Roter 1991, 29). Kljub vsem dogodkom, ki so si sledili od leta 1980, pa ljudje Titovega mita še niso pozabili. To se je pokazalo tudi leta 1989 v majski raziskavi Slovenskega javnega mnenja. Na vprašanje, ali bi bile gospodarske in politične razmere boljše, ko bi še živel predsednik Tito, je kar 47,6 odstotkov vprašanih menilo, da bi bile malo (30,2 odstotkov) ali veliko boljše (17,4). Ljudje so bile torej še vedno precej prepričani o Titovi modrosti ter državniški in ekonomski sposobnosti.

Ob tej raziskavi je Zdenko Roter v članku 'Odgrinjanje zaves' takrat napisal, "da je Titova karizma med delom slovenskega prebivalstva še vedno živa, čeprav se tudi za njegovega življenja ni izražala na ikonografski način, ker pre-

prosto to ne sodi v slovensko kulturo” (Roter 1989, 383). Pri tem je dodal, da ni upošteval uradne scenografije, ki je povsod spremljala njegove nastope in uradna srečanja. Hkrati so rezultati pokazali tudi na veliko stisko slovenskega prebivalstva, na njegovo zaskrbljenost in strah pred prihodnostjo, zato so bili nekateri prepričani, “da bi On znal presekati gordijski vozal sedanjih sporov in spopadov. To pa hkrati pomeni, da bi tudi v Sloveniji (kot se je kasneje zgodilo na Hrvaškem, Srbiji in Črni gori, op. a.) politična manipulacija, ki bi ‘urejala’ razmere s sklicevanjem na Tita in ‘Njegovo pot’, morebiti dobila določeno podporo” (ibid, 383). Smrt Tita je torej pripeljala do razbitja neke skupnosti, zveze, zato so se posamezniki prestrašili in so še leta hlepeli po starem, uravnoteženem sistemu, ne glede na to, kakšen je bil.

V raziskavah javnega mnenja leta 1995⁷ in leta 1998⁸ so raziskovali razumevanje preteklosti. V razpredelnici najpomembnejših osebnosti v slovenski zgodovini je Tito leta 1995 pri vzorcu 1000 ljudi pristal na četrtem mestu za Primožem Trubarjem, Francetom Prešernom in Milanom Kučanom. Za najpomembnejšo osebnost slovenske zgodovine ga je proglasilo 3,9 odstotkov anketirancev, medtem ko se je za pisca prve slovenske knjige odločilo 34,7 odstotkov vprašanih. Tudi leta 1998 je Tito ostal na četrtem mestu razpredelnice, prehitela pa sta ga Trubar in Prešeren ter Rudolf Maister, medtem ko je Kučan zgubil na pomembnosti za slovensko zgodovino. Tokrat se je zanj odločilo še več vprašanih (7,9 odstotkov), Trubar in Prešeren pa sta dobila manjšo podporo anketirancev (za prvega se je odločilo 16,8 odstotkov, za drugega pa 16,3 odstotkov vprašanih).

Pri enem od nadaljnjih vprašanj so morali anketiranci obe leti na splošno oceniti tudi zgodovinsko vlogo Josipa Broza Tita. Leta 1995 se je skoraj tri četrtine (74 odstotkov) anketiranih odločilo za zelo pozitivno (18 odstotkov) ali pozitivno (65,6 odstotkov) vlogo maršala v zgodovini, le 9,6 odstotkov vprašanih pa za njegovo negativno ali zelo negativno vlogo. Posebej zanimivo je to dejstvo zato, ker se je nadalje v vprašalniku pojavila trditev, da je bil Tito diktator kot vsi drugi komunistični voditelji. S trditvijo se je strinjalo kar 48,8 odstotkov vprašanih, 33 odstotkov pa se z njo ni strinjalo. Kljub temu so prepričljivo dali velik pomen Titu kot zgodovinsko pozitivni osebnosti. Leta 1998 je 1018 anketiranih Slovencev Titu pripisalo še bolj pozitivno vlogo v zgodovini kot tri leta prej. Kar 84,3 odstotkov vprašanih jih je menilo, da je zgodovinska vloga Tita pozitivna (63,3 odstotkov) ali zelo pozitivna (21 odstotkov), 9,4 odstotkov anketiranih pa mu je pripisalo negativno ali zelo negativno vlogo.

⁷ Slovensko javno mnenje 95/3; Razumevanje preteklosti in mednarodna raziskava volilnih sistemov, 1995.

⁸ Slovensko javno mnenje 98/2 in razumevanje preteklosti II, 1998.

Podobni so bili rezultati ankete v ZRJ julija 1998, ki jo je na populaciji 1403 respondentov izvedla javnomnenjska agencija Mark Plan: Tito je med največjimi jugoslovanskimi politikami 20. stoletja z 32,4 odstotki pristal na prvem mestu, sledila pa sta mu Nikola Pašić z 21,1 odstotki in Slobodan Milošević z 9,2 odstotka glasov. Maršal je dobil največ podpore v Vojvodini in Črni gori. Junija in julija 1998 so izvedli anketo tudi med bralci hrvaškega (opozicijskega) časopisa Jutranji list, kjer je prvo mesto med najpomembnejšimi Hrvati prejšnjega tisočletja zasedel Josip Broz, drugo predsednik Franjo Tuđman in tretje Nikola Tesla.

KULT TITA ŠE ŽIVI

Tudi po več kot dvajsetih letih, ki so minila od Titove smrti, se v medijih še vedno pojavljajo polemike pro et contra. Igorja Kršinarja v članku 'Diktator iz Kumrovca' je v Magu zbudilo v oči, da so leta 2002 ob 25. maju "na nacionalni televiziji v Tedniku objokovali čase, ko so njeni uredniki nosili štafeto mladosti in prepevali Druže Tito, mi ti se kunemo!" (Kršinar 2002, 98) Napisal je tudi, da že nekaj časa lahko gledamo mladinsko oddajo, v kateri "neobremenjeni" mladinci častijo lik in delo diktatorja iz Kumrovca. Ob tem bi poudarila, da je ta oddaja mladinsko satirična in da je ena od redkih povezav z likom Tita le naslov oddaje 'Štafeta mladosti'. Zgodovinsko se namreč Velikega vodje ne da kar izbrisati, kot zahtevajo nekateri, Kršinar naprej zgroženo ugotavlja, in štu-

dentski klubi še vedno proslavljajo Titov rojstni dan, ulice v slovenskih mestih še vedno nosijo njegovo ime in tudi Titovi spomeniki še vedno stojijo.

Sredi devetdesetih sta dva slovenska študenta (eden od njiju je Martin Srebotnjak, scenarist, igralec in režiser) naredila internetno stran www.titoville.com, na kateri sta predstavila zgodovinsko podobo predsednika Tita, hkrati pa so lahko prek nje komunicirali njegovi oboževalci po vsem svetu. Ob 106. obletnici Brozove smrti se je na Hrvaškem osnovalo društvo, ki si prizadeva, da se Titove posmrtno ostanke preseli v Kumrovec. Leta 2002 je ob 4. maju ZZB NOV zahteval, da se oglasijo sirene v počastitev Titove smrti, ker pa jim to ni bilo odobreno, je organiziral javne zборе pred vsemi še stoječimi spomeniki Josipa Broza. Čedalje pogosteje na radijskih postajah v Bosni in Hercegovini spet predvajajo Balašičevi pesmi "Računajte na nas" in "Susret s Titom". V BiH so ustanovili tudi "Skupnost Josip Broz Tito", njen predsednik Vlado Paskalj pa trdi, da bo Jajce kmalu spet postalo mesto, v katerem se bodo zbirali častilci Titovega lika in dela, želijo pa tudi obnoviti Muzej AVNOJ, ki je popolnoma uničen. Radi bi priredili tudi manifestacije, na katerih pričakujejo Titove privržence iz vseh delov bivše Jugoslavije, posebno iz Slovenije in Hrvaške.

Naj zaključim z besedami Branislava Miloševića, ki je leta 1998 v Borbi zapisal: "Vrnitev k Titovemu kultu je eden od najbolj razpoznavnih znakov, da so se posttitoistične družbe v novih državah njegovega starega 'kraljestva', spremenila precej manj, kot so menili tisti, ki so jih želeli spremeniti. (...) Tito je vloga, ki rabi tolmače. V gledališču posttitovskih zgodb občinstvo še vedno misli, da je njeno poslanstvo, da izbere glavnega igralca in ne igre, v kateri igra. Dokler bo tako razmišljala, je povsem gotovo, da je Tito še živ, in vseeno je ali je mrtev v Beogradu ali Kumrovcu" (Milošević 1998).

LITERATURA

- BAŠIĆ, ROBERT (2002): *"Kuća cveća (Belgrado): Flores marchitas"*. El Diario, 26. avgust 2002, na elektronskem naslovu: www.eldiariomontanes.es/suplementos/pano
- FRAZER, JAMES GEORGE (2001): *Zlata veja. Raziskave magije in religije, I. zvezek*. Nova revija, Hieron, Ljubljana.
- KRŠINAR, IGOR (2002): *"Diktator iz Kumrovcu"*. MAG, letnik 8, št. 22, 29. maja 2002, str. 98.
- MILOŠEVIĆ, BRANISLAV (1998): *"Šta (da) se radi"*. Borba, 29. maj 1998, na elektronskem naslovu: www.titoville.com/articles/borba2.html
- MORIN, EDGAR (1981): *Čovek i smrt*. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd.
- MUSEK, JANEK (2001): *Simboli, kultura, ljudje*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.
- NIKŠIĆ, STEVAN (2000): *"Osveta dobrih pionira"*. Povzeto iz Nina, 6. maja 2000, Beograd, na elektronskem naslovu: www.medijak-lub.cg.yu/zanimljivi/zanimljivi05-00/06-3.htm
- NINIČIĆ, ROKSANA (1996): *"Krčmljenje Titove zaostavštine"*. Aim, 29. septembra 1996, Beograd, na elektronskem naslovu: www.aimpress.org/dyn/pubs/archive/data/199609/60929-006-pubs-beo.htm

- PIRJEVEC, JOŽE (1995): *Jugoslavija (1918–1992): nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*. Založba Lipa, Koper.
- POČ, MIRO (1980): *Titova poslednja bitka*. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- ROTER, ZDENKO (1991): *Pozabljena preteklost*. Delo, Naši razgledi, Ljubljana.
- Slovensko javno mnenje 95/3; Razumevanje preteklosti in mednarodna raziskava volilnih sistemov*, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Ljubljana, december 1995 (elektronska verzija).
- Slovensko javno mnenje 98/2 in razumevanje preteklosti II*, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Ljubljana, november 1998 (elektronska verzija).
- TELBAN, BORUT (2001): *Andaypa; Eseji o smrti v novogvinejski skupnosti*. Založba Obzorja, Maribor.
- THOMAS, LOUIS-VINCENT (1980): *Antropologija smrti II*. Prosveta Beograd, Beograd.
- VELIKONJA, MITJA (1996). *Masade duha. Razpotja sodobnih mitologij*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- VELIKONJA, MITJA (1998): *Bosanski religijski mozaiki*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- ŽIŽEK, Slavoj (1989): *Druga smrt Josipa Broza-Tita*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.